

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Вступ, вихідні передумови. Формування у школярів інтересів до знань з географії в процесі профільного навчання – одне з найважливіших завдань для вчителя школи, ліцею, гімназії. Те, що з інтересом сприймається учнями, засвоюється легко і міцно. Пізнавальний інтерес до знань сприяє тому, що навчання приносить радість учням і перетворюється для них у життєву необхідність.

Профільне навчання у шкільній географії – це організація диференційованого навчання, що передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених географічних предметів. Цей вид диференційованого навчання передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей і інтересів учнів відповідно до їхнього професійного самовизначення. Вивчення географії не зводиться до оволодіння певним обсягом теоретичних і практичних знань. Географічна освіта має велике значення у формуванні духовної сфери людини, інтелектуальних і морально-етичних компонентів особистості.

Великі можливості географії в розвитку творчих здібностей і пізнавальних інтересів учнів у минулому використовувались недостатньо; недооцінювалось культурно-гуманістичне звучання географії. Це сталося частково внаслідок об'єктивних тенденцій спеціалізації в самій науці, однак, головним чином, у результаті специфіки соціального замовлення школі і умов її діяльності: жорсткої ідеологізації, дегуманізації, вузькопрактичної спрямованості навчання і виховання в процесі вивчення географії.

У зв'язку з цим сьогодні особливо актуальною є проблема формування пізнавальних інтересів учнів під час вивчення географії в середніх навчальних закладах в цілому і профільних курсів зокрема. Психолого-педагогічною і ме-

тодичною наукою з географії та шкільною практикою накопичений досить вагомий матеріал з цієї проблеми, що дає можливість для узагальнення досвіду на науковому і методичному рівнях, поставити нові завдання та розв'язувати їх з урахуванням досягнень сучасної методики географії і суміжних з нею наук.

Мета даної статті – висвітлити методичні прийоми щодо розвитку пізнавальних інтересів учнів засобами географії в умовах профільного навчання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз шкільної практики з профільного навчання підтверджує, що проблема розвитку пізнавального інтересу слабо реалізується у процесі вивчення географії. По-перше, тому що вона не знайшла належного відображення у шкільних посібниках з географії. По-друге, в методичних посібниках ця проблема не розглядається як основна, не мають учителі і наукових рекомендацій з даної проблеми, а в процесі профільного навчання вона ще не вивчена і не досліджена.

Учень у своїй діяльності застосовує теоретичні знання, що одержує їх на уроці. Наприклад, щоб пояснити значення вітрів у господарській діяльності людини або вивчення рослин у природі, учень повинен знайти причини руху повітря і широкого розповсюдження рослин на Землі. Застосування теоретичних знань на практиці дає можливість учням з інтересом вивчати предмет географії, а географія має багатий і цікавий матеріал для формування в учнів інтересу до знань. Завдання вчителя полягає в тому, щоб правильно використати багаті можливості цього предмета для створення живого і стійкого інтересу.

Що ж визначає інтерес до уроку? Адже його зміст визначений навчальною програмою для вчителя і підручником для учня. Викладаючи навчальний матеріал, учитель повинен викликати інтерес до нього. Але спостерігається таке: учитель добре переказав зміст програмного матеріалу, доповнив його, навіть після розповіді повторив деякі складні питання, а учні не люблять таких уроків. Учитель, який переказує зміст підручника, не зацікавить учня. Спочатку, можливо, учні і будуть слухати його, але потім, коли вони самі прочитають це у підручнику, інтерес до вивчення теми і до вчителя зникне.

Зміст підручника треба розглядати як схему, яку вчитель повинен оживити. Засобом для цього є конкретизація, що має велике значення при вивченні будь-якого предмета. Як показує досвід роботи вчителів, успіх розповіді на уроках у значній мірі залежить від вдалого відбору матеріалу. Факти, картини, образи в розповіді вчителя є головним змістом. Природознавство, біологія, географія вимагають яскравих описів, порівнянь. Якщо уроки позбавлені цього, предмет гублять своє обличчя, стає сухим, безжиттєвим і нецікавим.

Бажано пам'ятати, що конкретизація не самоціль, а засіб, за допомогою якого вчитель поліпшує якість уроку. Вона повинна не розширювати навчальну програму, а пояснювати, робити навчальний матеріал наочним і доступним для школярів. Тому, конкретизуючи матеріал, учитель повинен задавати собі питання, яку ж користь цей матеріал дасть учням, як він сприятиме кращому засвоєнню програмного матеріалу.

Значення конкретизації особливо велике у фізичній географії, де факти допомагають показати природню специфіку географічних об'єктів і природних явищ, їх індивідуальні особливості і відмінності тощо. Справа в тому, що при розгляді того чи іншого об'єкта або явища часто не показується їх конкретна сутність. Наприклад, при вивченні курсу «Фізична географія України» в темі «Фізико-географічне положення України» вчитель наголошує, що столицею України є Київ. Характеризуючи його, вчитель може дати таку характеристику: «Це велике і красиве місто на берегах Дніпра. Київ – місто промислове і культурне, центр усієї України». Такий опис подано у вигляді загальних фраз. Місто велике, місто красиве, культурний і промисловий центр. Але все це характерно не тільки для столиці України, а й для багатьох інших міст. Подібні розповіді не показують специфіки міста, його особливостей і індивідуальності. Крім цього, місто Київ є своєрідним містом, що вирізняє його: весь у зелені, місто-герой, має багато архітектурних пам'яток сивої давнини, яких немає в інших містах. Підібрані цікаві факти характеристики міста зацікавлять учня і створять незабутній образ столиці.

Учитель повинен знати, що інколи конкретизація у формуванні пізнавальних інтересів наносить шкоду. Це спостерігається тоді, коли вчитель звертає серйозну увагу на другорядні ознаки природного явища. Подібна конкретизація відволікає увагу від головного матеріалу, втомлює учнів, і час на уроці витрачається даремно. Для того, щоб втілити конкретизацію фактажу в навчальний процес, необхідно мати різноманітні засоби. Серед них живе слово вчителя, образна мова займає перше місце. Учитель задушевним словом зачаровує учня, повертає його увагу і тримає на цікавих питаннях, обраних для розгляду і вивчення. Велике значення має демонстрування ілюстрацій (журнальних і газетних). Такі ілюстрації вчителі географії тримають в окремих папках і використовують їх при вивченні програмного матеріалу.

Ефективні у викладанні яскраві описи природних об'єктів. Художня розповідь захоплює дітей, особливо учнів 5-6 класів, своєю образністю, своєрідним колоритом. Водночас художня розповідь дозволяє учням краще уявити матеріал, який вивчається. Наведемо приклад позитивного впливу на учнів художньої розповіді: «Численні озера і водоспади надають Фінляндії особливу красу. Як великі дзеркала, відбивають фінські озера і небо, і темну зелень лісів, і будинки рибалок; а з одного озера в друге течуть бурхливі річки, що утворюють пороги і водоспади». Художня розповідь впливає не тільки на пам'ять, а й на почуття дітей. Це породжує інтерес до розповіді і до змісту навчального матеріалу.

Формують пізнавальний інтерес в учнів і образні порівняння. Так, цікаві і корисні з цією метою можуть бути образні картографічні характеристики географічних об'єктів. Наприклад, учитель розповідає, що в'єтнамці не випадково порівнюють свою країну з двома мішками рису на коромислі. Вчитель звертає увагу учнів на карту і говорить, що рис вирощують тут на півночі і на півдні країни, неначе в «мішках», а центральна частина В'єтнаму – вузька і довга – ніби з'єднує ці «мішки» коромислом. Ще є на озброєнні вчителів такі порівняння: «Аргентина серед країн Латинської Америки – велетень, «голова» якого впирається у тропіки, а «ноги» в Антарктиду; Скандинавські гори порівнюють зі скульптурою лева, у верхній частині якої розташована Норвегія, а в нижній – Шве-

ція; Апеннінський півострів нагадує форму чобота: тут є носок, каблук, шпора, а попереду - футбольний м'яч – острів Сицилія; Африка – ніби пістолет; Австралія – наче корона та ін. Подібні приклади можна підібрати в кожному класі.

Глибокий інтерес викликає в учнів конкретизація за допомогою фактів і окремих деталей з життя і побуту населення. Для прикладу можна навести багато таких фактів: жителі Індокитайського півострова (в'єтнамці, лаосці і ін.) в містах носять своєрідне взуття на високих дерев'яних підшвах, покриті блискучим кольоровим лаком. Причина такої моди – спекотний клімат, бо в звичайному взутті ходити жарко. А характеризуючи холодний клімат Якутії, вчитель повідомляє такий цікавий факт: на торговельних ринках в Якутії взимку продають молоко без ніякої тари, у замерзлому вигляді, в кусках.

Вивчаючи Північну Америку, вчитель може повідомити учням про каміння-мандрівників. Ці мандри відбуваються у Долині Смерті. Невідомі сили ось уже декілька століть «пересувають» по дну «сухого озера» каміння - від маленьких, розміром з гальку, до 300-500-кілограмових уламків скель. Сліди їх переміщення прекрасно видно на висушеному вітрами ґрунті. Геологи намагаються розкрити таємницю каменів-мандрівників. Ніхто ще ніколи не бачив, як вони пересуваються по долині. Серед припущень має вагу пояснення, яке стверджує, що каміння рухає сильний вітер. Це буває після дощу, коли сухе дно стає слизьким, як лід [2].

Повідомляючи учням про такі факти, учитель повинен спрямувати діяльність дітей на самостійне здобування нових знань. Для цього бажано порадити, що прочитати, де взяти книжки, щоб прочитати в них про цікаві факти.

Учні з великим інтересом і увагою ставляться до опису мандрівників. Розповіді про них дуже переконливі. Слухаючи, учні мимоволі ставлять себе в ту ситуацію, в якій побували мандрівники. Наприклад, викладаючи тему «Африка», вчитель розповідає: «Тропічні ліси такі густі, що неможливо пройти без сокири. Уявіть тепер, що, озброївшись сокирою, ви пробираєтесь в хащі тропічного лісу. Спочатку вам стає дивно від незвичайної темної тиші, духоти, запаху гнилого листя і гілок, від незрозумілої напівтемряви. Лише поступово ваші

очі звикають до цієї напівтемряви, і ви починаєте розрізняти, що оточує вас, і дивуватись незвичайній плутанині: все навколо зросло і переплелось» [4].

Подібні розповіді полегшують сприйняття матеріалу, але про все учням розповісти неможливо, тому бажано виховувати в них інтерес до потреб у самоосвіті. Тобто учень повинен додатково опрацьовувати той чи інший матеріал.

Викликають у школярів інтерес не тільки образні характеристики окремих природних об'єктів і явищ, а й афоризми, крилаті слова, влучні порівняння, парадоксальні дані. Наприклад, океан пом'якшує клімат нашої планети. У своїх працях академік В. Шулейкін наводить цікаву деталь: якби не було океану, в Ленінграді (Санки-Петербурзі) середня температура січня досягала би - 52°C ! Такі дивовижні факти вчитель може навести під час вивчення інших тем в різних класах. Наприклад: «Найбільше суцвіття в однієї з індійських пальм досягає у висоту 14 м, його діаметр - 12 метрів. У ньому до 100 тисяч окремих квітів»; «Діаметр круглого листка рослини Вікторія-регія, що росте у водоймах Гвінеї, Бразилії, дорівнює двом метрам. Дитина 3-4-х років може вільно ходити по листку, який плаває на воді, і листок навіть не прогинається» [4]. Цифровий матеріал пробуджує інтерес в учнів, коли тісно переплітається з текстом і насичений пізнавальним змістом.

Пробудження і формування пізнавальних інтересів учнів на уроках залежить не тільки від конкретизації і розв'язання причинно-наслідкових зв'язків, що складає зміст навчального матеріалу, а і методів його вивчення. Тому інтерес до уроку географії визначається не тільки змістом, але й характером його вивчення. Тут необхідно на початку уроку, першими словами привернути увагу учнів до теми, яка вивчається, і викликати цим саме у них інтерес. Тому в роботі вчителя необхідні такі педагогічні фактори, як правильна інтонація, чітка дикція, уміння володіти голосом, образний початок уроку, раптові запитання на кмітливість, чіткий підбір фактів, прикладів тощо. Тут же треба пам'ятати і про вік учня, його індивідуальні особливості, підготовку і ерудицію з предмета, який викладають учням.

Чим складніша тема, тим вона важча для сприйняття, тому важливо відразу зацікавити нею учнів, Уже зміст теми, її особливості підказують учителеві, яким шляхом можна це зробити. В одному випадку – це образний опис, у другому – наведення цікавих фактів, у третьому – цікаві запитання і ігри, в четвертому – самостійний пошук, уявлення, фантазії, мрії

Основними методами вивчення програмного матеріалу залишаються розповідь і бесіда, а часто застосовується комбінація цих методів. Безумовно, вони мають велике значення для розвитку інтересів. Так, емоційна розповідь була ефективна, коли вчитель яскраво і достовірно у причинній формі пояснював той чи інший матеріал. Розповідь сприяла формуванню інтересів учнів. Бесіда цікава тим, що учням ставляться змістовні запитання. Учитель спрямовує думку дітей, вносить виправлення, доповнення. Спільна робота вчителя і учня над розв'язанням поставлених завдань націлює учнів на глибоку і вдумливу роботу, на пізнавання нового. Значне місце на уроках відводиться різноманітним видам практичних і лабораторних робіт. Вони виконуються успішніше, якщо цікаві для учнів. Зміст цих робіт повинен збуджувати допитливість учнів, а виконання – задовольняти її.

На багатьох уроках учитель організовує самостійну роботу учнів з текстом підручника і іншими джерелами. Учні прагнуть самостійно розв'язувати ті чи інші завдання, Це вияв стійкого інтересу до пізнання. Творчий підхід учнів до цього формує пізнавальні інтереси до улюбленого предмета.

Велику роль у формуванні пізнавальних інтересів відіграє сам учитель. Зацікавити учнів навчальним предметом допомагає йому особистий інтерес до того, про що розповідає учням. Тільки захоплений своєю роботою вчитель може схвилювати клас, прикувати увагу учнів до здобуття знань. Творчий учитель талановито веде своїх учнів у країни, про які розповідає так, наче він сам побував там, пережив бурю на морі, відчув спрагу пустелі, спостерігав лавини в горах і т. і. Він емоційно передає своєрідність природи і життя народів тієї країни, про яку розповідає учням.

Учитель так «оживляє» стінну карту, що учні бачать на ній не пунсони, а міста, не червоні лінії, що означають залізниці, а справжні магістралі з тепловозами й електровозами. І хто знає, можливо саме ці картини, якими збагатив їх учитель, діти пронесуть через усе життя.

Рациональний учитель прагне побудувати свій урок так, щоб учні відчули себе справжніми мандрівниками на тому материку, про який іде мова. Він дбайливо добирає захоплюючі матеріали хрестоматій, малюнки, вірші, короткі літературні уривки, заздалегідь визначає цікаві запитання і завдання, шукає правильний підхід до кожної теми.

У викладанні нового матеріалу вчитель часто використовує для виявлення інтересу порівняння, що допомагають йому дохідливіше передати учням свої знання, збуджує інтерес до теми. Правильно поставлені запитання, створені проблемні ситуації ведуть учнів до внутрішньої зосередженості, спонукають їх до творчості.

Не менш важливою умовою збудження інтересів є внесення елементів поживлення в сам урок, у методи навчання. Якщо вчитель вдало вводить дітей в активну пізнавальну діяльність, їх інтерес стає справді надійним засобом навчання.

Стійкий пізнавальний інтерес може дати і зацікавленість. «Я люблю уроки, на яких учитель розповідає щось цікаве»; «Мені подобаються уроки, що знайомлять нас із цікавими явищами природи» (з анкетного опитування). На учнів справляє сильне враження раптовість, новизна, емоційність викладу, цікава розповідь, Але зацікавленість не повинна перетворюватись у розважальний засіб. Її треба взаємо обумовити з іншими засобами формування пізнавальних інтересів.

Що таке зацікавленість? Як говорить Г.І. Щукіна [9], розгляд пізнавального інтересу як засіб навчання піднімає проблему зацікавленості. Якщо розглядати її з точки зору географії, то цій проблемі присвятив багато уваги відомий методист М.М. Баранський.[1]. Є різні думки щодо зацікавленості, але в кінцевому результаті значення її у викладанні будь-якого предмета незаперечна. Перше

місце тут належить учителям і науковцям, які в популярній формі розповсюджують ідеї науки, представниками якої вони є. Відомий популяризатор природничих дисциплін Я.І. Перельман у свій час писав, що зацікавленість пробуджує інтерес, увагу [7].

На уроках природничих дисциплін перша ситуативна зацікавленість – це засіб прилучення інтересу учня до улюблених предметів, перехід від епізодичного інтересу до більш стійкого, пізнавального [6]. Зацікавленість як ефективний педагогічний засіб має дві складові: внутрішню (можливості змісту самого предмета) і зовнішню (методичні прийоми вчителя у зацікавленості учня географією). Сюди належать дидактичні ігри, урізноманітненість форм і методів уроку, елементи змагання на уроці і ін. Суть зацікавленості складають такі особливості, як незвичайність подій і явищ природи, новизна навчального матеріалу. Якщо вчитель у такому напрямі буде впроваджувати на своїх уроках зацікавленість, то прагнення учнів буде постійно збільшуватись і перейде в глибокий пізнавальний інтерес до предмета. Така зацікавленість нічого спільного не має з розважальністю. Зацікавленість – це такий засіб, що викликає в учнів увагу, диво і діє на їхні почуття. Але не слід на кожному уроці використовувати цікавий матеріал, щоб привернути увагу учнів. Треба дати зрозуміти учням, що тільки кропітка праця над програмним матеріалом при допомозі зацікавленості приведе учня в країну глибоких і міцних знань.

Висновок. Усі вище перераховані головні форми і методи збудження і формування інтересів до знань допоможуть педагогам спрямувати свою діяльність на прилучення учнів до навчання

Література:

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. – М.: Учпедгиз, 1960. – 452 с.
2. География в школе. - 1973. - № 5. - С. 14.
3. География в школе. - 1959. - № 2. - С. 51.
4. Знаете ли вы? - Донецк: Донбасс, 1961. - С. 33.
5. Корнєєв В.П. Виявлення і формування пізнавальних інтересів учнів // Вивчення географії за новими програмами і підручниками. – К.: Рад. школа, 1973. - С. 9–17.

6. Корнеев В.П. Формирование познавательных интересов у учащихся // География в школе. - 1973. - № 6. - С. 71-75.
7. Перельман Я.И. Что такое занимательная наука? // Неделя. - 1988. - № 15.
8. Ушинский К.Д. Материалы к 3-му тому «Педагогическая антропология». - Собр. соч. – М.–Л.: Учпедгиз, 1950. – Т. 10. – С. 429.
9. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. – М.: Педагогика, 1971. – С. 26.